

Гадючки

Юрій Липа

Мартуся їхала трамваєм. Далеко ще було — кільканадцять кілометрів за Прагою. Така сіра подорож.

Трамвай звернув із Вацлавського намістя у бік Староміського і став: насупроти із Пшикопів ішов інший і теж став, як велика обрескла гусінь серед комашні, бо то чехи верталися з якоїсь паради.

Раптом ударила музика духового оркестру.

Грім оркестру відізвався в людських серцях. І люди сміялися, перегукувалися й ішли. Ряди гірняків у чорних шапочках, шинелях із пелеринами і кирками за поясом, ряди соколів у сірожовтих і червоних сорочках, легіонери французькі, італійські, російські, інші військові в беретах, в підгорнутих збоку капелюшках з перами, в американських кашкетах із ромбами — всі йдуть живою, гарячою стіною...

— "Ах, якби то був Київ! — думає Мартуся. — Велика Володимирська, Прорізна, Хрещатик"...

Бліда й змучена, примружує очі й бачить легкі шлички кавалерії, що тріпотять на вітрі з-над Дніпра, і високих синьожупанників у сивих смушевих шапках.

— Наші, наше...

Розплющує очі: ні, це — чехи, чехи, чехи. Куди не глянеш — чужа радість, не наша. Така чужа радість.

Сиділа, прикривши очі рукою, затихла, зібгана. Як мала, змучена, гострозуба звіринка.

Треба знову було їхати, треба було йти, треба було ще їхати, щось говорити, пропихатися. Над очами боліло, затискувало.

Нарешті — Кобиліси. Височилися димарі й комини фабрик. = Жовтавих будиночків не рясно. Осінь їх робить ще самотнішими.

Під ногами дзявчить грязючка. Довкола ж Кобилісів — болота. І це з них повзе передвечірній туман і затирає обриси фабрик і домів.

Господар Мартусі й її брата — різник. До нього — вхід з вулиці, до них — з городу. Півкімнатки без вікон — Мартусі, а кімнатка з вікном і столом посередині — її брата.

В кімнаті — передвечір.

— Знаєш, Мартусю, — каже брат, а чорні очі його тепер дивні, майже незрячі від мрії. — Знаєш, Мартусю, я мушу знайти на вулиці доларовий банкнот. Я його майже бачу, такий зелений. Як я йду вулицею, я завжди уважно дивлюсь під ноги. Кажу тобі, Мартусю, я його знайду...

Він оповідає, а його подовгасте, жовте від ревматизму лице світиться. Він вчиться на натуральних курсах і йому легко мріяти. Мартуся ж — студентка, вона інша, вона знає життя.

— Не розбалакуйся занадто, — каже Мартуся суворо. Брат замовкає і дивиться, як

швидко малі, сухі сестрині ручки витягають і вбивають голку в натягнене на обруч рішельє.

Вони вже похлептали картопляної юшки, але їм голодно. І от брат починає оповідати "про їжу". Про те, що можна їсти. Сміється з того, як то студенти в Україні колись бідували, бо жили на самій ковбасі та салі з хлібом. І починає описувати звичайний кусень сала, кусень ковбаси.

Мартуся думає про життя, про те, що треба б купити теплої білизни для брата, що брат її мерзне і завжди має мокрі ноги. Думає й про недорогий плащик для себе, що бачила на Карловій вулиці. Але чує те, що говорить брат про ковбаси, і їй робиться недобре, темно в очах, — ні, це темно надворі.

— Світи лампу! — кричить сердито.

Брат світить лампу, а на світло приходять два сусіди, що не мають у себе світла: Артим і хімік. Білявий, рябий і гостроносий Артимович — старшина запорозького корпусу — тепер на електротехнічних курсах.

— Артима, маєш тютюн? — з хитрим лицем-вузликом питається його хімік з академії в Подебрадах.

— Ні, — відповідає білявий.

— А сірники?

— Ні, — відповідає спокійно.

— Ну, то закурим, бра'! — говорить хімік і сміється швиденько й гостро. Потім оповідає про нову моду в Подебрадах, в українській академії.

Там постійно була нова мода.

Розгоралася в мозках тисячі українців під крилами замку короля св. Юрія й огортала всіх: молодь, їх батьків, кривих і самих професорів. Навіть чехи, що вчилися в українській академії, піддавалися тим настроям.

Спочатку постала мода на партійні демонстрації. У душних, повних тютюнового диму покоїках, у великих залах до вправ, у темних шиночках збиралися групки людей, виносили постанови і демонстрували. Ліві відтінки проти правих, проти центральних, тамті між собою. І раптом за киненим гаслом — кільканадцять дзиґликів підносилося угору і грозило. Потім членам партій обридло було бути невмолимими. Ущухли суди, зсірілі закиди...

Комівуаяжери кинули гасло: вельос! Тоді під Подебрадами серед кучерявих садів показалися сотні велосипедистів. Наколесниками стали всі: професори, студентки, діти, сиві діди.

Потім частина забралась до шоферства, і вечорами цілі родини розмовляли тільки про порівняльну вартість автових марок і про замкні свічі.

Шахи і футбол прийшли майже одночасно, на них виховались майстри.

Але головно хвиля попливла іншим річищем - шукати себе в питтю. Засновано Академію Пиття, де ректором був студент-фахівець, що не раз іспитував доцентів, випивачів-аматорів. Щоб досягнути гідності члена Найяснішої Академії, суворий статут вимагав багато здисциплінованості і фантазії. Оповідали дива про те, що діялося

за замкненими дверима льокалю цієї "Академії".

Непитущі й жінки забрались до літератури, і прийшла мода на писання повістей і віршів.

Молода мати одною рукою писала поему, а другою колихала дитину. Писали студенти на лекціях.

Найнеспокійніші, однак, думали про смерть серед так непотрібного і чужого спокою. Прийшла мода самогубства. Хіміки-асистенти постачали отруту. Свічка горіла коло самотнього ліжка студента, він писав щось гарне про себе, про Україну, клав лист коло себе, заживав отруту і чекав смерті. Деякі пробували топитись. Але хіміки не давали ніколи справжньої отрути, а тих, що топились, витягали люди з берега.

Не приходили ані смерть, ані життя. Бо хіба ж то було життя? По передсмертних криках, залізничних валках, гарматах і прокляттях раптом залягла тиша. (Тільки здалека, із тієї землі подзвонювали нібито шаблі, ніби кайдани)...

Брат Мартусі задрімав, сидючи на ліжку, Артим подумував коло столу, а подебрадець смішкував:

— Так от пливу я річкою в човні, барашкую. Бачу: без весла погано, а вже — півчовна води. Коли хлопці мене з берега смішать-оповідають. Щоб я сміявся. А що засміюсь, — води більше прихлюпне. "Хлопці, втопите", — сміюся. — "Не втонеш!" — ізнов. І так собі забавляємось, а човен іде під воду.

— Витягли вас?

Мартуся швиденько довбала шитво й зиркала від часу до часу на розкритий підручник перед собою.

— Витягли. Що там! Не пропадеш так легко. Подебрадець устав, походив — і не засміявся. Очі його посіріли, глибоко запалися, він почав нервово пригладжувати своє нерясне волосся. Потім сів, потираючи ліві груди.

— Заколело, — сказав ніби до себе. І запитався потім:— Де ж Михайло?

І всі зчудувались, що нема Михайла.

Михайло-гарматчик, а тепер — шофером. Дужий, кремезний чолов'яга, а на його обвітреному лиці блискали малі блакитні, приязні очі. Він кохав Мартусю, хоч ніколи про це не казав. Як міг, то приходив увечорі, сідав у кутку і дивився на проворні руки Мартусі, і слухав її жіночого голосу, і віддано усміхався до неї з темряви.

Тоді застукало на сходах, заскрипіли двері і з-під одвірка вихилив велику, волохату голову Михайло.

— От, — сказала Мартуся докірливо, — а ми на вас чекаємо!

Михайло усміхався лагідно, поглянув на всіх, а потім поклав на стіл щось велике, завинене в хустку. Зчинився гамір, усі кинулись розпаковувати.

— Гриби!

— Але що то за гриби?

Гриби лежали жовтавою масою, повигинані, вихрясті і вогкі.

— Сироїжки, — сказав впевнено хімік, але скуштував одного, пожував і скривився.

— Опеньки, козубеньки?..

— Чи ж ви самі збирали?

— Сам, — оживився Михайло, — там за фабрикою, знаєте, там, де ті болота. А ці гриби, я знаю, можна їсти, — в нас на Поділлі на них кажуть "гадючки".

Потім витягнув із куртки масло в папірці.

— Та воно ж мокре, та й ви самі мокрі! — скрикнула Мартуся, сплескуючи руками.

— То, бачте, провалився я, — соромився велетень, — в копанку.

— Сушіться мені зараз!

— Та я тільки по пояс... Михайла забрали чоловіки.

Гриби треба було виварити, а потім підсмажити. А смажучи, Мартуся думала, що вона ніколи не чула про такі гриби — гадючки!

— Празькі гадючки будемо їсти! — зашепотів брат над її вухом.

Потім всі, тримаючи кусень хліба в руці, блискучими очима дивилися на велику миску з грибками, що парувала. Дивились і повторювали потиху:

— Гадючки.

Виросли для них на болотах десь під вогкою чужою Прагою, і вони мусили їх їсти.

— Знаєш, — прошепотів брат, нахилиючись до сестри, — мені здається, що я мов би самогубство поповнюю. Може, то отрута — ті гриби?

— То не їж, — сказала сердито сестра й хотіла відсунути від нього тарілку з грибами. Вона вірила в Михайла.

— Я голодний, — промовив ще тихше брат і кинувся їсти.

— Дуже добрі гриби, — хвалив Артимович. — Коли б, людоньки, чарка горілки до того, — зітхнув хімік.

— Немає, голубе, більше, — засоромлено пояснював Михайло, тільки на масло й хліб зосталось. Що на моєму старому Форді заробиш? Усе на репарації йде.

— Якби тут мій бунчужний Верша...

Артимович скінчив їсти і оповів про свого бунчужного Вершу. Як то прийшли вони в мале сільце, а там голо, нема чого їсти, бо перед тим Окрема Кінна дивізія все виїла. Одна бабка, люди кажуть, усе має, але не дасть і не продасть: у ніякі гроші не вірить. Одну любов однак має — котів, і в себе їх силу розмножила. Наловив бунчужний Верша котів, несе в мішку, коти м'явчать, бабка на призьбі сидить.

Тут Артимович вдарив тоненьким голосом.

— Куди, козаче, Божі творення несеш?

— А куди ж, бабушко, — відповідав басом, — звісно, топить!

— Не топи, добра душе, я тобі за них заплачу.

— Я, бабко, грошей не приймаю, я, бабко, чоловік воєнний, голодний...

— То дам тобі їсти!

— А то діло друге. Давай курку, яйця...

Потім говорив брат Мартусі про матуральні курси, потім знову усі про битву під Вознесенськом, потім про професорів, про іспити, потім знову про Кам'янець. Так дивно на зміну: то лопотіння прапорів армії, то шелести сторінок підручників. Коли б їх тепер покликав на війну, — вони б засміялись щасливо і прийшли. Усміхнулися б над

своїми клопатами, підручниками, допомагали, заробітками, благодійними товариствами — і пішли б у блакитну Україну.

— Пізно! — сказала Мартуся, і всі зірвалися з місць.

Тільки один Михайло сидів ще хвилинку, як зачарований, зорючи за кожним рухом її дрібного тільця, ловлячи кожен погляд і кожен усміх.

Вночі Мартуся спала тяжко.

Снилося їй, що вона встала, вікно відчинила, а за вікном стоять тисячі війська, тільки то не військо, а тисячі смертей-костомас у білих габах із опущеною блискучою косою. Потім місяць плив, — але був чорний.

Потім лиця жорстокі, уперті в чернечих рясах зближались до її ліжка з усіх боків, швидко бубонячи щось до себе. Мартуся відпихала їх круглі голови, а вони все зближувались і — раптом почали її душити.

Мартуся з криком зірвалася з ліжка.

Їй стало страшно. Вона гадала, що то прийшла її остання година, їй здавалося, що то гадючки, затроєні гриби, її вбивають. Вона злякалась за брата, вискочила з ліжка, побігла і стала серед покою. Кров лопотіла в її мозку.

Потихеньку підійшла до ліжка брата, він спав спокійно, рівно дихав, був здоровий.

Тривога шарпала дівчиною, серце її щеміло, колотилось, вона сахнулась від вікна до дверей і відчинила їх. Одразу ж за порогом пливла тепла, майже пружна імла. Ця імла світилась, — може, десь за нею був і місяць.

Мартусю огорнув страх невиразний, страх найбільший, як після страшних казок у дитинстві. Вона стояла серед кімнати в коротенькій сорочечці, худенька, ясноволоса, і слухала. Прикладала руку до серця, зляканого, повного жаху — слухала.

— Боже, — почала говорити Мартуся, — поможи це пережити, поможи це все пережити...

Вона говорила виразно "це все", щоб хтось "це все" зрозумів і "це все" відчув. Хтось високо. Хтось — над нею.

Так проказавши кілька разів, заспокоїлась, заснула і спала аж до ранку.

Вранці, ще в сірому досвітку — якась людина наполохана тарахкотіла пальцями по шибах, бігала нетерпляче перед вікнами.

Коли Мартуся відчинила вікно, — там був Михайло у футряній куртці до праці, він важко дихав, уста його кривились.

Він відітхнув повними грудьми.

— Я так боявся за вас. Я цілу ніч не спав. Я думав, — а таки, може, вони отрутні?

Він стояв, як добрий великий ведмідь, і трясся від болю.

— Що отрутне?

— Гадючки.